

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М.П. Драгоманова**

ШКІРЕНКО Олена Віталіївна

УДК 159.9:37.015.31:378:34

**ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ
ДУХОВНИХ ЦІННОСТЕЙ У МАЙБУТНІХ ПРАВОНАВЦІВ**

19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Київ – 2015

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у відділі педагогічної психології і психології праці
Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України, м. Київ

Науковий керівник: доктор психологічних наук, професор
ПОМИТКІН Едуард Олександрович,
Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих
НАПН України, м.Київ,
завідувач відділу педагогічної психології і
психології праці.

Офіційні опоненти: доктор психологічних наук, професор
дійсний член НАПН України
БЕХ Іван Дмитрович
Інститут проблем виховання НАПН України
директор;

кандидат психологічних наук, доцент
ВОЛОШИНА Валентина Віталіївна,
Інститут соціології, психології та соціальних комунікацій
НПУ імені М.П. Драгоманова,
доцент кафедри теоретичної та консультативної
психології.

Захист відбудеться 3 червня о 14.00 на засіданні спеціалізованої вченої ради
Д 26.053.10 у Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова
за адресою: вул. Пирогова, 9, м. Київ, 01601.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного
педагогічного університету імені М.П. Драгоманова за адресою: вул. Пирогова, 9,
м. Київ, 01601.

Автореферат розісланий "29" квітня 2015 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л.В. Долинська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. До стратегічних завдань Державної національної програми «Освіта» («Україна XXI століття») входить розв'язання проблеми формування високодуховної особистості, від якої залежить становлення правової держави, кардинальні зміни в соціальному, економічному, політичному та культурному житті суспільства, добробут і процвітання країни.

Особливо актуальною є проблема формування духовних цінностей у майбутніх правознавців: юристів, співробітників слідчо-оперативної групи, слідчих, адвокатів, суддів, прокурорів, оскільки суспільство потребує високодуховних фахівців з права, готових чесно, самовіддано боротися з корупцією, хабарництвом, розкривати злочини і правопорушення, підтримувати порядок у державі та захищати громадян від злочинності. У зв'язку з цим виникає соціальна потреба в науковому обґрунтуванні процесу формування духовних цінностей правознавця в умовах загострення глобальних небезпек, кризових явищ в усіх сферах буття, кардинальних змін ціннісних орієнтацій особистості в українському соціумі.

У навчально-виховній роботі з молоддю в юридичних закладах важливо постійно розвивати потребу сумлінно виконувати свої обов'язки, формувати духовні цінності та такі моральні якості, як чесність, гідність, порядність, відповідальність, совість, честь, милосердя, шляхетність, уміння поставити себе на місце іншого, дисциплінованість і пунктуальність у роботі.

Сучасні вчені розглядають духовні цінності в контексті соціокультурного поступу (В. Андрущенко, Л. Вовк) як складне інтегративне утворення особистості, інтерпретуючи їх з різних наукових позицій, а саме: як адекватні індикатори розвиненої особистості (Н. Полтавська), важливий компонент духовної свідомості (О. Дробницький, С. Ставицька), механізм соціального контролю (В. Анненков), показник духовно-морального розвитку (І. Бех, І. Булах), фактор життєдіяльності та розвитку особистості (С. Максименко), детермінацію ідентичності особистості (М. Головина). Е. Помиткін, В. Рибалка вважають, що ціннісне ставлення особистості є вихідним, первинним ставленням до світу, таким, що визначає всі інші взаємини.

Досліджуючи проблеми юридичної деонтології (О. Бандура, С. Гусарев, С. Сливка) правознавчої та слідчої практики (В. Бахін, О. Садченко), професійно важливих якостей правознавців (О. Бандурка, А. Павліченко), ораторського мистецтва правника (М. Дячок, В. Олуйко), емоційного вигорання слідчих (Л. Леженіна), формування особистості майбутніх правознавців (Н. Сергієнко), зміни у мотиваційній сфері особистості правознавця на ранніх стадіях професіоналізації (Т. Бичкова) та інші психологічні феномени особистості правознавців, науковці спиралися на систему *духовних цінностей*, які проявляються у прагненні знайти істину, встановити або відновити справедливість, повазі до прав, свобод, честі та гідності громадян, дотриманні принципу презумпції невинуватості, стійкості до спокус і можливостей легкої наживи та збагачення за рахунок інших, усвідомленні відповідальності перед людьми і власною совістю за виконану справу, нетерпимості до порушення закону, твердості духовно-моральних принципів.

Питанням аксіології, правничої етики, духовності, моралі в юридичній діяльності присвятили дослідження О. Бандура, І. Бризгалова, В. Гончаренко, О. Тихомиров та ін. Однак, виявлення особливостей формування духовних цінностей у майбутніх правознавців залишилось поза увагою вчених.

Соціальна значущість і недостатній рівень розробленості проблеми визначили вибір теми дослідження: «Психологічні особливості формування духовних цінностей у майбутніх правознавців».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до тематичного плану і загальної проблеми відділу педагогічної психології і психології праці Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України і є складовою наукової теми – «Психологічні особливості підготовки педагогічних працівників до розвитку духовного потенціалу учнівської молоді» (РК № 0114U003165). Тема дисертації затверджена вченою радою Інституту педагогіки і психології професійної освіти АПН України (протокол № 12 від 24 листопада 2005 р.) й узгоджена на бюро з координації наукових досліджень у галузі педагогіки і психології в Україні (31 січня 2006 р., протокол № 1).

Мета дослідження полягала в теоретичному обґрунтуванні та емпіричному вивченні психологічних особливостей сформованості духовних цінностей у майбутніх правознавців, обґрунтуванні й апробації у навчально-виховному процесі психолого-педагогічного супроводу формування духовних цінностей у зазначеної категорії майбутніх фахівців.

Відповідно до мети були поставлені **такі завдання дослідження:**

- 1) визначити теоретичні підходи до вивчення проблеми формування духовних цінностей майбутніх правознавців;
- 2) обґрунтувати складові, критерії, показники, рівні сформованості духовних цінностей у майбутніх правознавців;
- 3) виявити кількісні та якісні показники особливостей сформованості духовних цінностей у майбутніх правознавців і взаємозалежність між духовними цінностями та іншими показниками особистісного розвитку майбутніх правознавців;
- 4) створити психологічну модель, розробити, апробувати й впровадити у навчально-виховний процес програму психолого-педагогічного супроводу формування духовних цінностей у майбутніх правознавців.

Теоретичне вивчення проблеми дозволило висунути *припущення* про те, що формування духовних цінностей майбутніх правознавців здійснюється завдяки активізації процесів самопізнання, самовдосконалення, трансформації духовних цінностей в особисті переконання у процесі реалізації спеціально розробленої програми психолого-педагогічного супроводу, спрямованої на духовну самореалізацію студентів у навчально-виховній і суспільно-корисній правовій діяльності.

Об'єкт дослідження – духовні цінності майбутніх правознавців.

Предмет дослідження – психологічні особливості формування духовних цінностей у майбутніх правознавців.

Методи дослідження: *теоретичні:* аналіз, порівняння, систематизація та

узагальнення психологічної, педагогічної, філософської літератури з проблеми дослідження; *емпіричні*: спостереження, анкетування, бесіди, тестування; констатувальний і формувальний експерименти; *математичні*: обчислення результатів констатувального етапу дослідження відбувалося за допомогою програмного забезпечення SPSS (Statistics 17.0). Це дозволило здійснити статистичну обробку методом множинних кореляцій за К. Пірсоном і статистичну обробку середніх показників за t-критерієм Стьюдента для парних вибірок.

На різних етапах дослідження використовувався комплекс психодіагностичних методик: «Діагностика реальної структури ціннісних орієнтацій особистості» (авт. С. Бубнова в мод. О. Шкіренко), «Ціннісні орієнтації» (авт. М. Рокич у мод. О. Шкіренко), «Здійснення бажань» (авт. Е. Помиткін у мод. О. Шкіренко), «Життєві цінності особистості» (авт. П. Іванов, О. Колобова), «Духовні цінності майбутнього правознавця» авторський опитувальник, «Діагностика потребнісно-мотиваційної сфери особистості» (авт. О. Потьомкіна в мод. О. Шкіренко), «Духовний потенціал особистості» (авт. Е. Помиткін), «Вольовий потенціал особистості» (авт. М. Фетіскін, В. Козлов, Г. Мануйлов), «КОС-2» – оцінка комунікативних і організаторських схильностей особистості (авт. В. Синявський, Б. Федоришин), «Емоційна спрямованість» (авт. Б. Додонов), опитувальник «Стилі мислення» (авт. А. Алексєєв, Л. Громова).

Дослідно-експериментальна робота проводилася в Академії адвокатури України у м. Києві та у Макіївському гуманітарно-економічному інституті. Дослідженням було охоплено 327 студентів (1-го, 2-го, 4-го курсів) – майбутніх правознавців. Згідно із завданнями дослідження проводилося в три етапи (пошуковий, дослідницький та узагальнюючий) упродовж 2005–2015 рр.

Наукова новизна і теоретична значущість одержаних результатів полягають у тому, що:

– *вперше* сформульовано сутність поняття «духовні цінності правознавця» як інтегративного особистісного утворення, яке є джерелом мотивації і підґрунтям професійної правової свідомості, детермінантою потреб, вчинків правознавців, допомагаючи їм діяти згідно із законами країни; означено духовні цінності правознавця (прагнення знайти істину, захист прав і законних інтересів людей від злочинних посягань, твердість духовно-моральних принципів, нетерпимість до порушення закону, дотримання принципу презумпції невинуватості, встановлення та відновлення справедливості), визначено класифікацію психологічних утворень особистості правознавця зі сформованими духовними цінностями (професійно-правова спрямованість, духовна самосвідомість, інформаційно-правовий досвід та ін.), обґрунтовано структурні складові сформованості духовних цінностей правознавця (когнітивно-емоційна, мотиваційно-вольова, діяльнісно-результативна); виділено *критерії* (емоційно-ціннісне ставлення до життєдіяльності, ціннісно-сміслова саморегуляція, особистісна свобода); показники та *рівні* (високий, середній, низький) сформованості духовних цінностей у майбутніх правознавців; створено модель та програму формування духовних цінностей у майбутніх правознавців;

– *уточнено й поглиблено* уявлення про змістовний контекст поняття «духовні цінності особистості» та психолого-педагогічні методи їх формування;

– *набула подальшого розвитку* система знань про психологічні особливості формування духовних цінностей особистості.

Практична значущість одержаних результатів роботи полягає в тому, що апробовані психодіагностичні методики дослідження психологічних особливостей сформованості духовних цінностей особистості, створена автором психолого-педагогічна програма і сформульовані методичні рекомендації щодо формування духовних цінностей у майбутніх правознавців можуть застосовуватися практичними психологами, викладачами та кураторами вищих юридичних навчальних закладів. Застосування результатів дослідження доцільне у викладанні вікової, педагогічної, загальної психології, спецкурсів та спецсемініарів, у процесі створення навчальних посібників.

Апробація та впровадження результатів дисертації. Основні теоретичні й практичні положення дисертаційного дослідження доповідалися та отримали схвалення на Міжнародних науково-практичних конференціях: «Генеza буття особистості» (Київ, 2006), «Професійне становлення особистості: проблеми і перспективи» (Хмельницький, 2009), XIII Міжнародному науковому семінарі «Українськими стежками Санкт-Петербурга» (Київ, 2013); на I та II Всеукраїнських науково-практичних конференціях Національного авіаційного університету «Актуальні проблеми психології діяльності в особливих умовах» (Київ, 2006, 2007), II Всеукраїнських наукових Гротівських читаннях «Образи сновидінь у творчому та духовному бутті особистості: поліфонія психологічного аналізу» (Ніжин, 2009), III Всеукраїнській науково-теоретичній конференції Київського Національного університету внутрішніх справ (Київ, 2010), Всеукраїнських науково-практичних конференціях і науково-практичних семінарах Інституту обдарованої дитини НАПН України (Київ, 2010, 2011, 2012, 2013, 2014), Звітних наукових конференціях Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України (Київ, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015), на засіданнях кафедри філології та суспільних наук Академії адвокатури України, кафедри права і психології Макіївського економіко-гуманітарного інституту, відділу педагогічної психології і психології праці Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України.

Результати дослідження *впроваджено* у навчально-виховний процес Академії адвокатури України м. Києва (довідка № 230 від 20 березня 2015 р.), Макіївського гуманітарно-економічного інституту (довідка № 01/166 від 16 березня 2012 р.), гімназії № 153 ім. О.С. Пушкіна Шевченківського району м. Києва (довідка № 86 від 18 квітня 2013 р.), Київського університету ім. Бориса Грінченка (довідка № 192 від 25 травня 2013 р.), Інституту обдарованої дитини НАПНУ (довідка № 123 від 23 травня 2013 р.).

Публікації. Основні результати дослідження опубліковано у 30 одноосібних публікаціях, серед яких 6 статей – у наукових фахових виданнях України, 1 – у зарубіжному виданні, 23 – матеріали конференцій та публікації в інших виданнях.

Структура дисертації. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, висновків до розділів, висновків, списку використаних джерел (270 найменувань, з них 8 – іноземними мовами), додатків на 45 сторінках. Робота містить

23 таблиці та 15 рисунків на 24 сторінках. Загальний обсяг дисертації – 237 сторінок, основна частина – 187 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано актуальність досліджуваної проблеми; визначено мету, завдання, об'єкт, предмет, методи, розкрито наукову новизну, теоретичну та практичну значущість роботи; наведено відомості щодо апробації та впровадження результатів дослідження; визначено методи та експериментальну базу дослідження, подано дані про обсяг і структуру роботи.

У першому розділі – *«Теоретико-методологічні основи дослідження духовних цінностей особистості майбутнього правознавця»* – висвітлено результати теоретичного аналізу зарубіжних і вітчизняних досліджень з проблеми формування духовних цінностей особистості, визначено сутність поняття «духовні цінності особистості», створено класифікацію психологічних утворень особистості правознавця зі сформованими духовними цінностями, означено методологічні підходи та принципи до процесу вивчення і формування духовних цінностей у майбутніх правознавців.

У ході теоретичного аналізу філософських, психолого-педагогічних досліджень було встановлено, що формування духовних цінностей особистості пов'язується з особистісною спрямованістю на ідеали Добра, Краси, Істини (Платон), забезпечує розвиток свідомості, самосвідомості, рефлексії (Р. Декарт), протистоїть тілесному і соціальному (В. Франкл), виступає джерелом емоційно-вольових процесів (У. Джеймс). Поняття «цінність» до наукового вжитку ввійшло із філософії І. Канта, який проаналізував різні уявлення про цінності життя та вважав їх підґрунтям рефлексивної, самоцінної людської життєдіяльності. Г. Мюнстербург поділяв цінності на дві великі групи: цінності буття (духовні, соціальні, матеріальні) і цінності культури (освіта, мистецтво, мораль, уклад життя та світогляд). Е. Фромм розглядав проблему співвідношення матеріальних і духовних цінностей та надавав першорядного значення впорядкованості ціннісно-сислової сфери особистості. А. Маслоу визнавав, що свідомий ціннісний вибір спрямовує особистість до духовного розвитку.

На сучасному етапі В. Анненков, О. Сухомлинська, З. Становських у своїх дослідженнях розглядають цінність як суспільну властивість речей, соціальних процесів, духовних явищ, підґрунтя професійної свідомості особистості, яка полягає у здатності задовольняти потреби людини, суспільства, а також ідеї та спонування у вигляді норм, цілей, ідеалів (І. Бех).

Психологічна сутність досліджуваного поняття «духовні цінності особистості» співвідноситься із загальнолюдськими ідеалами, з потребою пізнання себе, світу, з високодуховними мотивами поведінки, з постійним устремлінням до самовдосконалення і самореалізації (Б. Чижевський). Маючи безпосередній зв'язок з когнітивними, емоційними, потребнісно-мотиваційними, вольовими процесами, духовні цінності виконують рефлексивну, організаційну, регулятивну функції (І. Бех, Ж. Юзвак). Необхідно зазначити, що духовні цінності надають сенсу самому існуванню людини і формуються невід'ємно від розвитку ціннісних орієнтацій

(Л. Коберник), самоцінності особистості в процесі соціалізації (Л. Просандеєва), духовного (Е. Помиткін, М. Савчин) і вольового потенціалів особистості (І. Бех, К. Шамлян). Узагальнюючи наукові тлумачення досліджуваного феномена, доцільно зазначити, що *духовні цінності* – інтегративне особистісне утворення, яке є джерелом мотивації для прогресивного розвитку особистості, цивілізації в цілому, підґрунтям професійної свідомості, конструктивними орієнтирами людської свідомості, які мають за основу ідеали Добра, Краси, Істини та визначають норми поведінки особистості, мають індивідуально-суспільну основу для вирішення питання про призначення людини, про сенс життя, вершинні досягнення людства, котрі зумовлюють успіхи суспільства: економічні, ідеологічні, політичні тощо. Сформованість духовних цінностей особистості безпосередньо пов'язана з ціннісною орієнтацією на індивідуальні, сімейні, соціальні, загальнолюдські, вищі цінності та залежить від внутрішніх і зовнішніх факторів, умов особистісного розвитку кожного індивіда (О. Вишневський).

Враховуючи специфіку роботи юристів, слідчих, адвокатів, суддів, прокурорів (О. Бандурка, О. Скакун), залежність ціннісних орієнтацій від цінностей професійної спільноти (Г. Гончаренко, В. Рибалка, Т. Варфоломеєва), розроблено класифікацію психологічних утворень правознавця зі сформованими духовними цінностями, в якій виокремлено провідні підструктури: *комунікативні властивості правознавця* – здатність до міжособистісного спілкування з людьми, які мають різний соціальний і процесуальний статус, прояв співчуття, емпатії у процесі спілкування, врахування точки зору іншої людини, вміння логічно і точно висловлювати свої думки (С. Богдан, І. Шинкаренко); *професійно-правова спрямованість правознавця* – інтерес до духовних цінностей, до моральних засад життя людей, бажання приносити добро, користь ближнім, країні, світу своєю роботою, ставлення до закону як до вищої соціальної цінності, спрямованість на дотримання процесуальних і моральних норм, захист прав і законних інтересів громадян від злочинних посягань (Г. Яворська); *риса характеру правознавця* – чесність, відповідальність, нетерпимість до порушення закону, старанність, сумлінність, надійність, вимогливість, принциповість (Р. Гурак, Р. Троцький); *духовна самосвідомість* – усвідомлення свого внутрішнього світу, духовних потреб, свого «Я», образу професії правознавця, рефлексія наявного і потрібного рівнів професійної і духовної компетентності, здатність об'єктивно оцінювати себе та оточуючих (В. Васильєв, С. Ставицька, П. Чамата); *інформаційно-правовий досвід правознавця* – здатність до узагальнення духовних і юридичних знань, умінь, досвіду; розсудливість, передбачливість; прагнення з'ясувати мотиви протидії правопорушникам та вміння їх нейтралізувати; хист швидко набувати додаткової компетентності з метою розв'язання складних судово-процесуальних проблем (В. Коновалова); *інтелектуальні властивості правознавця* – здібність до поєднання різних точок зору, поглядів, оцінювання мінливих ситуацій, ретельний та об'єктивний аналіз суперечливих даних, правова, духовна й соціальна пізнавальна спроможність особистості; вміння бачити зв'язки в навколишньому світі та своє місце у Всесвіті, здатність організувати необхідні процесуальні дії, здібність до творчого синтезу (О. Бандурка, С. Ірхіна).

Розкриваючи злочини та правопорушення, підтримуючи порядок у державі, захищаючи громадян від злочинності, виконуючи профілактичну, адміністративну, кримінально-процесуальну, організаційну, соціально-правову роботу (О. Бандура, Л. Казьміренко, Є. Моїсеєва), справжній професіонал орієнтується на *духовні цінності правознавця* – це прагнення знайти істину, здатність до міжособистісного спілкування з людьми, які мають різний соціальний і процесуальний статус, уміння регулювати емоції в екстремальних ситуаціях, нетерпимість до порушення закону, спрямованість на захист прав і законних інтересів громадян від злочинних посягань, стійкість до спокус та можливості збагачення за рахунок інших, дотримання принципу презумпції невинуватості; встановлення та відновлення справедливості, здатність діяти в межах чинного законодавства та духовних орієнтирів; повага до прав, свобод, честі, гідності громадян; уміння керуватися у професійній діяльності загальнолюдськими імперативами тощо.

Водночас теоретичний аналіз показав, що проблемі формування духовних цінностей у майбутніх правознавців у педагогічній і віковій психології приділено недостатню увагу, що й стало предметом нашого експериментального дослідження.

Для вивчення психологічних особливостей формування духовних цінностей у майбутніх правознавців нами обрано *аксіологічний* (О. Гришук, Т. Садова, А. Фальковський) та *духовно-особистісний* підходи (Е. Помиткін), які передбачають, по-перше, ставлення до особистості як до найвищої цінності, по-друге, створення умов для повноцінного розвитку духовності та формування духовних цінностей у майбутніх фахівців, по-третє, актуалізацію вищих психічних функцій особистості (свідомості, самосвідомості, волі) у процесі розвитку її ідеалів, цінностей і смислів.

У другому розділі – *«Емпіричне дослідження психологічних особливостей сформованості духовних цінностей у майбутніх правознавців»* – обґрунтовано складові, критерії, рівні сформованості духовних цінностей у майбутніх правознавців, підбрано й апробовано психодіагностичні методи вивчення зазначеного явища, визначено кількісні та якісні показники особливостей сформованості духовних цінностей, встановлено взаємозв'язок між духовними цінностями та іншими показниками особистісного розвитку майбутніх правознавців.

На етапі констатувального експерименту в дослідженні взяли участь 327 студентів 1-го, 2-го та 4-го курсів факультету права і психології Макіївського економіко-гуманітарного інституту та Академії адвокатури України у м. Києві.

Емпіричне дослідження здійснювалось у два етапи, перший з яких спрямований на вивчення особливостей сформованості духовних цінностей у майбутніх правознавців, другий – встановлення залежності та кореляційних зв'язків між духовними цінностями та іншими показниками особистісного розвитку студентів.

Спираючись на принципи цілісності, ієрархічності, духовно-особистісної інтеграції, на аксіологічний та духовно-особистісний підходи, означено структурні складові сформованості духовних цінностей у майбутніх

правознавців: когнітивно-емоційна (М. Боришевський, О. Захаренко, О. Видра), мотиваційно-вольова (І. Бех, І. Галян, М. Савчин), діяльнісно-результативна (О. Бандурка, Л. Коберник, Е. Помиткін). На основі теоретичного аналізу обґрунтовано *критерії* сформованості духовних цінностей у майбутніх правознавців: емоційно-ціннісне ставлення до життєдіяльності (І. Бех, І. Моїсеєва), ціннісно-сміслова саморегуляція (О. Бандура, В. Волошина, З. Становських), особистісна свобода (Г. Балл, С. Максименко, В. Чернобровкіна). За результатами емпіричного дослідження було визначено рівні сформованості духовних цінностей у майбутніх правознавців (високий, середній, низький) та обґрунтовано їх показники.

Майбутні правознавці з *високим рівнем сформованості духовних цінностей* (17,75 %) мають чітку ієрархію ціннісної системи особистості, орієнтацію на вищі й загальнолюдські цінності, ідеалістичний та синтетичний стилі мислення, альтруїстичну емоційну спрямованість, розвинуту мотиваційно-вольову сферу, бажання досягти конструктивного результату з позиції духовної орієнтації особистості. Для них пріоритетні такі духовні цінності, як пошук істини, встановлення справедливості, активне протистояння аморальності; потреба служити людям та правді. Вони вміють свідомо регулювати свої емоції та прагнуть розкривати злочини й правопорушення, боротися з корупцією, хабарництвом, допомагати своєю працею підтримувати порядок у державі, захищати громадян від злочинності.

Для студентів-правознавців із *середнім рівнем сформованості духовних цінностей* (62,91 %) характерна орієнтація на соціальні, професійні, сімейні цінності. Вони мають аналітичний, синтетичний, реалістичний стилі мислення, бажають набувати знання, адекватно оцінюють свої якості характеру, здатні визначити власні недоліки, але для них не властива здатність свідомо регулювати думки, емоції, дії. Їх потребнісно-мотиваційна сфера характеризується перехідною позицією від еґоїзму до альтруїзму. У них часто існує неузгодженість між декларованими та реально діючими духовними цінностями. Вони не завжди мають стійкість і несуперечливість ціннісної системи особистості, але їх характеризує вміння мобілізувати вольові зусилля для подолання перешкод, психологічна адаптованість і соціальна активність із застосуванням власних здібностей, бажання бути автономними, самодостатніми, відповідальними, виконувати правотворчу, правоохоронну та правозастосовну функції під час оперативно-розшукових, слідчих дій.

Майбутніх правники з *низьким рівнем сформованості духовних цінностей* (19,34 %) мають орієнтацію на індивідуалістичні вартості, глористичні почуття, прагматичний стиль мислення. Вони не вміють керувати своїми емоціями та настроєм у складних ситуаціях. У них нестійка, суперечлива ціннісна система, відсутня узгодженість між декларованими та реально діючими цінностями, часто виникає недовіра, озлобленість, втрата сенсу життя. Їм нелегко опанувати духовні цінності на належному рівні та мобілізувати вольові зусилля для професійного навчання, але, водночас, є бажання зрозуміти себе, визначити власні недоліки, мобілізувати свої зусилля та потенціал для самовдосконалення.

Порівнюючи показники сформованості духовних цінностей у студентів 1-го

та 4-го курсів, можна зробити висновок, що різниця між ними незначна, але існує тенденція до зменшення показників середнього рівня на 4,68 % та збільшення показників низького рівня на 3,15 % у майбутніх правознавців 4-го курсу (табл. 1).

Таблиця 1

Кількісні показники (%) сформованості духовних цінностей у майбутніх правознавців першого (n) та четвертого (n') курсів

n= 109, n'=109

Рівень сформованості духовних цінностей	Студенти першого курсу (n)		Студенти четвертого курсу (n')	
	абсолютна кількість	%	абсолютна кількість	%
Високий	19	17,75	21	19,28
Середній	68	62,91	63	58,23
Низький	22	19,34	25	22,49
Всього	109	100	109	100

Отримані результати щодо переважання середнього й низького рівнів сформованості духовних цінностей у майбутніх правознавців та відсутність позитивної динаміки в процесі професійної підготовки зумовлюють пошук шляхів, методів і засобів оптимізації цього процесу.

Виходячи з теоретичного обґрунтування класифікації психологічних утворень правознавця зі сформованими духовними цінностями та припущення про зв'язок духовних цінностей із певними психологічними характеристиками, було проведено емпіричний пошук взаємозв'язку між духовними цінностями та провідними підструктурами особистості, стилями мислення, емоційною, потребнісно-мотиваційною спрямованістю, духовним, вольовим потенціалами особистості. За допомогою програмного забезпечення SPSS (Statistics 17.0) встановлено кореляційні зв'язки за К. Пірсоном. У нашому дослідженні ми розглядали лише ті кореляційні зв'язки, які виявились статистично значущі, де $P < 0,001$ або $P < 0,05$. Отже, існують кореляційні зв'язки між духовними цінностями та розвитком підструктур комунікативних властивостей правознавця ($r = 0,438$), професійно-правової спрямованості ($r = 0,834$), духовної самосвідомості ($r = 0,714$) і рисами характеру правознавця ($r = 0,683$), які скеровують їх на чесність, відповідальність, принциповість, готовність розкривати злочини та правопорушення, боротися з корупцією, хабарництвом. Існує суттєва прямо пропорційна кореляція між високим рівнем сформованості духовних цінностей та ідеалістичним ($r = 0,782$), синтетичним ($r = 0,533$) стилями мислення, гностичною ($r = 0,568$) та альтруїстичною ($r = 0,714$) спрямованістю емоцій, вольовим потенціалом ($r = 0,612$), орієнтацією на альтруїзм ($r = 0,854$), яка вказує на необхідність самопізнання й саморозвитку відповідно до духовно-морального стандарту. Суттєва кореляція між професійними ($r = 0,715$) та соціальними ($r = 0,728$) цінностями правознавця підтверджує той факт, що саме в юнацькому віці молодь починає усвідомлювати соціальну відповідальність, виявляє активність у суспільному житті, прагне до національної єдності, соціальної

справедливості, порядку в державі, добробуту країни.

Обернено пропорційний зв'язок між духовними цінностями студента-правознавця та орієнтацією на егоїзм ($r = -0,754$) свідчить про внутрішньоособистісний конфлікт, зіткнення протилежно спрямованих потреб і мотивів, які заважають розвитку внутрішнього світу особистості майбутнього правознавця.

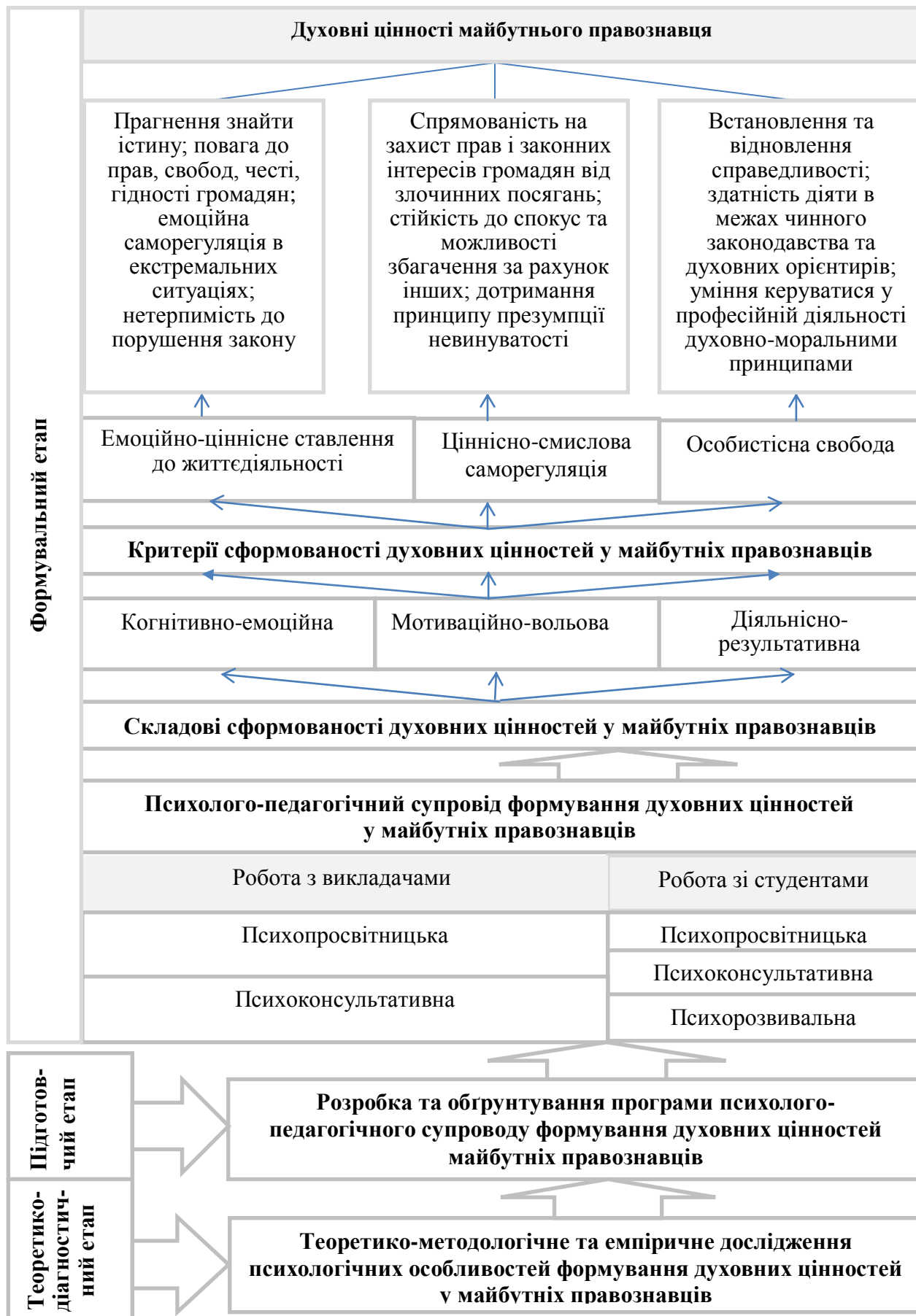
Виявлені зв'язки дозволили зробити припущення про доцільність формування духовних цінностей у майбутніх правознавців шляхом активізації процесів самопізнання та самовдосконалення.

У третьому розділі – *«Психолого-педагогічний супровід формування духовних цінностей у майбутніх правознавців»* – розроблено психологічну модель формування духовних цінностей майбутнього правознавця, запропоновано програму психолого-педагогічного супроводу формування духовних цінностей у майбутніх правознавців, наведено результати формувального експерименту, обґрунтовано методичні рекомендації викладачам і кураторам вищих навчальних закладів щодо психологічних особливостей формування духовних цінностей майбутніх правознавців.

Спираючись на аксіологічний, духовно-особистісний підходи, на результати констатувального експерименту, було розроблено психологічну модель формування духовних цінностей майбутнього правознавця (рис. 1). Мета створення такої психологічної моделі полягала у відображенні алгоритму формування духовних цінностей у майбутніх правознавців. Досягнення мети відбувалося в три етапи, відповідно і модель складається з трьох блоків: 1) теоретико-діагностичний, 2) підготовчий, 3) формувальний. Такий поділ є умовним, оскільки їх змістове наповнення взаємозалежне та взаємодоповнює.

На першому, теоретико-діагностичному етапі було проведено емпіричне дослідження психологічних особливостей формування духовних цінностей у майбутніх правознавців, у результаті якого виявлено, що прагматично-гедоністичні, егоцентричні нахили в студентів керують їх свідомістю й заважають замислюватись над самовдосконаленням, розвитком внутрішнього, духовного світу, проте студенти адекватно оцінили свої якості характеру, визначили власні недоліки, виявили бажання сконцентрувати зусилля на самопізнання та саморозвиток під час реалізації програми формування духовних цінностей у майбутніх правознавців.

На другому, підготовчому етапі обґрунтовано й розроблено програму психолого-педагогічного супроводу формування духовних цінностей майбутніх правознавців, яка включала в себе різноманітні форми роботи з викладачами й студентами. Кінцевим результатом розробленої нами моделі передбачена система духовних цінностей майбутнього правознавця, яка складається з трьох компонентів. Перший компонент – сформоване прагнення знаходити істину, повага до прав, свобод, честі, гідності громадян, емоційна саморегуляція в екстремальних ситуаціях, нетерпимість до порушення закону.

Рис.1. Психологічна модель формування духовних цінностей майбутнього правознавця

Другий компонент – спрямованість на захист прав і законних інтересів громадян від злочинних посягань; стійкість до спокус та можливості збагачення за рахунок інших, дотримання принципу презумпції невинуватості. Третій – встановлення та відновлення справедливості, здатність діяти в межах чинного законодавства та духовних орієнтирів, уміння керуватися в професійній діяльності духовно-моральними принципами.

Програма психолого-педагогічного супроводу формування духовних цінностей у майбутніх правознавців складалася з двох розділів: робота з викладачами та робота зі студентами. Мета психопросвітницької та психоконсультативної роботи з викладачами полягала у підвищенні їхньої психологічної компетентності в напрямі оптимізації духовного розвитку особистості студента і здійснювалась у формі семінарів, конференцій, круглих столів, групових та індивідуальних консультацій. Зі студентами-правознавцями проводилася не лише психопросвітницька, психоконсультативна робота, але й психорозвивальні заняття та тренінги в межах кураторських виховних годин, які охоплювали психолого-педагогічні рольові ігри, зустрічі з фахівцями, творчі особистісні проекти духовного спрямування, суспільно корисну діяльність майбутніх правознавців тощо.

Мета програми формування духовних цінностей майбутнього правознавця полягала в активізації у студентів потреби в самопізнанні, самовдосконаленні та самореалізації у навчально-виховній та суспільно корисній юридичній діяльності, у формуванні духовних цінностей.

Шляхи реалізації психолого-педагогічної програми склались у певну систему науково обґрунтованих теоретичних і практичних заходів, що сприяли розвитку внутрішнього світу особистості та формуванню духовних цінностей у студентів-правознавців. Тематичний план розрахований на два семестри (56 годин на рік). У межах реалізації програми розглядалися такі теми і ситуації, як «Цінності нашого життя», «Закони і ми», «Егоцентризм і альтруїзм», «Надання юридичної допомоги правознавцями», «Патріотизм правознавців», «Юрист і мистецтво» тощо. Розв'язання конкретних проблемних ситуацій здійснювалося з використанням методів стимулювання творчої діяльності, таких як «мозкова атака», «нарада правознавців», «каталог», «конференція ідей» тощо.

Залучаючи студентів до активного обговорення різних тем щодо конкретних духовно-моральних ситуацій під час навчання, на семінарах, конференціях, ми ставили перед ними завдання розв'язувати моральні конфлікти, застосовуючи наукові джерела, газетні публікації, кримінальну хроніку тощо. Це мало на меті поліпшення культури комунікації, спілкування, форми самореалізації, уміння аналізувати і впорядкувати факти, явища, виявлення прихильності до тих чи інших цінностей. Студенти-правознавці проводили безкоштовні юридичні консультації для малозабезпеченого населення, відповідали на листи-запитання юридичного характеру тощо.

Апробація програми проводилась на базі Академії адвокатури України у м. Києві зі студентами-правознавцями 1-го та 2-го курсів. У формуальному експерименті (ФЕ) брали участь 97 майбутніх юристів в експериментальній групі та стільки ж студентів – у контрольній. Експериментальна група ділилась на

шість підгруп.

Таблиця 2

Кількісні показники сформованості духовних цінностей (%) у студентів-правознавців 1-го та 2-го курсів до і після формувального експерименту

n= 97(ЕГ), n'=97(КГ)

Рівень сформованості духовних цінностей	Експериментальна група		Контрольна група	
	до ФЕ, %	після ФЕ, %	до ФЕ, %	після ФЕ, %
Високий	17,75	22,91	17,75	18,24
Середній	62,91	67,03	64,32	65,23
Низький	19,34	10,06	17,93	16,53

Збільшення показників високого (на 5,16 %), середнього (на 3,12 %) та зниження низького (на 8,28 %) рівнів сформованості духовних цінностей студентів-правознавців засвідчують ефективність обраного шляху актуалізації досліджуваного феномена (табл. 2).

Статистична обробка середніх показників за t-критерієм Стьюдента для парних вибірок показала, що відмінності в експериментальній групі між результатами до і після реалізації програми є статистично значущими, засвідчують достовірність позитивних зрушень, що відбулися завдяки впливу психолого-педагогічної програми формування духовних цінностей у майбутніх правознавців.

Водночас відзначимо, що значущої різниці у кількісних та якісних показниках досліджуваних контрольних груп майбутніх правознавців не виявлено, хоча для цих студентів проводились теоретичні й практичні заняття згідно з традиційною програмою навчання.

Якісний аналіз результатів проведеного формувального експерименту показав, що за допомогою програми психолого-педагогічного супроводу студенти-правознавці експериментальної групи конструктивно змінили зміст системи цінностей, ціннісних орієнтацій, проявляючи емоційно-вольову налаштованість на розвиток свого внутрішнього світу та виявляючи інтерес до самопізнання і саморозвитку.

Врахувавши результати формувального експерименту, ми обґрунтували й запропонували методичні рекомендації психологам, викладачам і кураторам щодо формування духовних цінностей у майбутніх правознавців. Основні завдання цих рекомендацій такі: допомогти студентам трансформувати духовні цінності в особисті переконання; сприяти пізнанню власної індивідуальності відповідно до класифікації психологічних утворень правознавця-професіонала зі сформованими духовними цінностями і, тим самим, стимулювати природний інтерес до самопізнання, самокорекції, самовираження, самопокращення; сприяти усвідомленню студентами власного бачення світу, мети життя; поєднати навчальну діяльність із творчою, суспільно корисною працею майбутніх правознавців.

Узагальнення результатів дисертаційного дослідження дало можливість сформулювати загальні висновки.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення та експериментальне вивчення психологічних особливостей формування духовних цінностей у майбутніх правознавців, обґрунтовано критерії, показники, рівні сформованості у них духовних цінностей, виявлено кількісні та якісні показники особливостей сформованості духовних цінностей у студентів-правознавців і взаємозв'язки між духовними цінностями та іншими показниками особистісного розвитку; створено психологічну модель, розроблено й апробовано програму формування духовних цінностей у майбутніх правознавців, представлено методичні рекомендації психологам, викладачам і кураторам щодо формування їх духовних цінностей.

1. Психологічна сутність поняття «духовні цінності особистості» співвідноситься з конструктивними ідеалами, з потребою людини пізнати себе, світ, з високодуховними мотивами поведінки, з постійним устремлінням до самовдосконалення й самореалізації. Маючи безпосередній зв'язок з когнітивними, емоційними, потребнісно-мотиваційними, вольовими процесами, духовні цінності виконують рефлексивну, організаційну, регулятивну функції. *Духовні цінності* надають сенсу самому існуванню людини і формуються невід'ємно від розвитку потребнісно-мотиваційної сфери, духовної самосвідомості, ціннісних орієнтацій, духовного і вольового потенціалів особистості. *Духовні цінності майбутнього правознавця* мають за основу ідеали Добра, Краси, Істини, являють собою інтегративне особистісне утворення, яке є джерелом мотивації, підґрунтям професійної свідомості особистості та впливають на рушійні механізми активної діяльності, детермінуючи потреби, позначаючись на вчинках людей, допомагаючи їм здійснювати моральний вибір поведінки у життєво значущих, екстремальних ситуаціях, діяти відповідно до законів країни. *Духовні цінності правознавця* – прагнення знайти істину; встановити або відновити справедливість, уміння мобілізувати вольові зусилля для подолання перешкод; стійкість до спокус і можливостей збагачення за рахунок інших, діяльність у межах духовно-моральних цінностей, повага до прав, свобод, честі, гідності громадян, захист прав і законних інтересів людей від злочинних посягань, твердість духовно-моральних принципів. В основі духовних цінностей правознавця – права людини, ідеали справедливості, перемога добра над злом.

Розроблено класифікацію психологічних утворень правознавця-професіонала зі сформованими духовними цінностями, у якій виокремлено провідні підструктури: комунікативні властивості, характер, розумові здібності, духовна самосвідомість, інформаційний досвід, професійно-правова спрямованість.

2. Обґрунтовано структурні складові сформованості духовних цінностей правознавця (когнітивно-емоційна, мотиваційно-вольова, діяльнісно-результативна); виокремлено критерії: *емоційно-ціннісне ставлення до життєдіяльності, ціннісно-сміслова саморегуляція, особистісна свобода*. На основі критеріїв визначено три рівні сформованості духовних цінностей у майбутніх правознавців: *високий*, що притаманний студентам, які виявляють

бажання отримувати знання про духовний розвиток, уміють свідомо регулювати свої емоції, мають чітку ієрархію ціннісної системи, прагнуть розкривати злочини та правопорушення, боротися з корупцією, підтримувати порядок у державі тощо; *середній* – властивий студентам-правознавцям, які не завжди мають стійкість і несуперечливість ціннісної системи особистості, але адекватно оцінюють свої якості характеру, здатні визначити власні недоліки, намагаються регулювати свої почуття, емоції, мобілізувати вольові зусилля для опанування духовних цінностей та професійних умінь; *низький*, що характерний для майбутніх правників, у яких немає навичок керувати своїми емоціями та настроєм у складних ситуаціях, домінує орієнтація на прагматично-гедоністичні, матеріальні цінності, відсутня узгодженість між декларованими та реально діючими цінностями.

Більшості студентів-правознавців властива нестійка ціннісна система, існує неузгодженість між декларованими та реально діючими духовними цінностями. Значна частина (19,34 %) студентів-правознавців не вміє протистояти негативним впливам, факторам, спокусам. Вони звикли вирішувати свої проблеми за рахунок інших, їм важко керувати своїми емоціями, почуттями у складних ситуаціях. У них відсутня відповідальність перед людьми та власною совістю. Все це може мати негативні наслідки не тільки в особистому житті, але й у процесі виконання професійних обов'язків. Лише у 17,75 % майбутніх правознавців виявлено високий рівень сформованості духовних цінностей, що свідчить про їх бажання діяти в межах чинного законодавства та здатність до пошуку істини, встановлення справедливості, до інтеграції різних світоглядних позицій, емоційної саморегуляції.

3. Існує зв'язок між духовними цінностями та розвитком підструктур професійно-правової спрямованості, духовної самосвідомості, духовним і вольовим потенціалами, потребнісно-мотиваційною спрямованістю особистості. Існує взаємозв'язок між орієнтацією на альтруїзм і духовними цінностями особистості. Студентів зі сформованими духовними цінностями характеризує готовність поступитися своїми інтересами заради блага інших, бажання боротися з корупцією, хабарництвом, розкривати злочини і правопорушення, підтримувати порядок у державі. Студентам-правознавцям з егоцентричною та прагматично-гедоністичною спрямованістю важко опанувати духовні цінності на належному рівні, однак більшість із них прагне зрозуміти себе, визначити свої недоліки, мобілізувати зусилля та потенціал для самопізнання та самовдосконалення.

4. Формування духовних цінностей у майбутніх правознавців можна актуалізувати, спираючись на авторську психологічну модель, яка розроблена на основі аксіологічного та духовно-особистісного підходів. Ефективність програми психолого-педагогічного супроводу виявилась у поєднанні навчальної діяльності з творчою, суспільно-корисною роботою майбутніх правознавців, в активізації потреби в самопізнанні, самовдосконаленні, в усвідомленні студентами власного бачення світу, мети життя; у трансформації духовних цінностей студентів в особисті переконання.

За результатами дослідження сформульовано методичні рекомендації психологам, викладачам і кураторам щодо формування духовних цінностей у майбутніх правознавців.

Проведене наукове дослідження не вичерпує всіх аспектів розгляду особливостей формування духовних цінностей у майбутніх правознавців. Перспективу подальшої науково-дослідницької роботи ми вбачаємо у поглибленому вивченні взаємодії компонентів структури особистості у процесі формування духовних цінностей майбутніх професіоналів, у модифікації й удосконаленні розвиваючих програм, розробленні інноваційних технологій, які сприяли б формуванню та розвитку духовних цінностей правознавців.

Список праць, опублікованих за темою дисертації

Статті у вітчизняних фахових виданнях:

1. Шкіренко О. В. Духовні цінності як регулятор поведінки особистості в екстремальних ситуаціях / О. В. Шкіренко // Педагогічний процес: теорія і практика. Педагогіка. Психологія : зб. наук. пр. / Ін-т педагогіки і психології проф. освіти АПН України. — К. : Екмо, 2006. — Вип. 5. — С. 277–288.

2. Шкіренко О. В. Духовні цінності як психолого-педагогічна основа становлення особистості студента / О. В. Шкіренко // Наук. записки Ін-ту психології імені Г.С. Костюка АПН України / за ред. академіка С.Д. Максименка. — К. : Міленіум, 2006. — Вип. 28. — С. 202–209.

3. Шкіренко О. В. Формування та розвиток духовних цінностей особистості майбутнього професіонала / О. В. Шкіренко // Вісник Нац. техн. ун-ту України «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка : зб. наук. пр. — К. : Політехніка, 2007. — № 1 (19). — С. 102–104.

4. Шкіренко О. В. Процес соціалізації та ціннісні орієнтації особистості студента-правознавця / О. В. Шкіренко // Педагогіка і психологія проф. освіти. — 2007. — № 5. — С. 119–124.

5. Шкіренко О. В. Діагностика сформованості особистісних та духовних цінностей у майбутніх правознавців / О. В. Шкіренко // Проблеми загальної і педагогічної психології : зб. наук. пр. / Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка. — К., 2008. — Т. X, ч. 5. — С. 640–647.

6. Шкіренко О. В. Обґрунтування психолого-педагогічного інструментарію діагностики сформованості духовних цінностей і потенціалу інтелектуально обдарованих майбутніх правознавців / О. В. Шкіренко // Освіта та розвиток обдарованої особистості. Педагогіка. Психологія: щомісячний наук.-метод. журнал, Ін-т обдарованої дитини НАПН України. — К., 2014. — С. 15–19.

Зарубіжне фахове видання:

7. Шкіренко Е. В. Психологические особенности формирования духовных ценностей у будущих профессионалов / Е. В. Шкіренко // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. — М., 2013. — № 08 (55). — С. 367–370.

Матеріали конференцій та публікації в інших виданнях:

8. Шкіренко О. В. Психолого-педагогічні засади формування духовних цінностей у студентів-правознавців / О. В. Шкіренко // Вісник Київ. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. Психологія. Педагогіка. Соціальна робота : зб. наук. пр. — К., 2012. — С. 65–67.

9. Шкіренко О. В. Формування духовних цінностей майбутніх юристів / О. В. Шкіренко // Психолого-педагогічні засади розвитку особистості в умовах соборної України : зб. матер. наук.-практ. конф. — К. : ПООД, 2008. — С. 61–63.

10. Шкіренко О. В. Психологічні особливості формування духовних цінностей у професіоналів / О. В. Шкіренко // Професійне становлення особистості: проблеми і перспективи : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф., 22–24 жовтня 2009 р. — Хмельницький : ХНУ, 2009. — С. 307–311.

11. Шкіренко О. В. Формування духовних цінностей особистості як чинник професійного самовизначення молоді / О. В. Шкіренко // Актуальні проблеми професійної орієнтації та професійного навчання незайнятого населення в умовах фінансово-економічної кризи : зб. наук. пр. за матер. IV Всеукр. наук.-практ. конф., 30 жовтня 2009 р. / [уклад. Л. М. Капченко, С. О. Тарасюк, А. В. Алексєєва та ін.]. — К. : ІПК ДСЗУ, 2009. — С. 325–332.

12. Шкіренко О. В. Розвиток духовно-моральної спрямованості особистості як громадянина соборної України / О. В. Шкіренко // Психолого-педагогічні засади розвитку особистості в умовах соборної України : зб. матер. наук.-практ. конф. 12 лютого 2009 р. — К. : ПООД, 2009. — С. 45–46.

13. Шкіренко О. В. Психологічні особливості формування духовних цінностей у майбутніх правоохоронців / О. В. Шкіренко // Філософські, методологічні і психологічні проблеми права: тези доп. III Всеукр. наук.-теорет. конф., 23 квітня 2010 р. / [ред. кол.: В. В. Коваленко, М. В. Костицький, О. М. Джужа та ін.]. — К. : Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2010. — С. 230–231.

14. Шкіренко О. В. Психологічні особливості формування духовних цінностей у творчо обдарованих студентів-правознавців / О. В. Шкіренко // Структура особистості обдарованої дитини у віковому вимірі : матер. Всеукр. наук.-практ. семінару, 17 травня 2010 р. — К. : Ін-т обдарованої дитини НАПН України, 2010. — С. 273–278.

15. Шкіренко О. В. Аксіологічний аспект діяльності педагога у навчально-виховному процесі / О. В. Шкіренко // Аксіологічна концептосфера педагогічної освіти : тези доповідей філос.-методол. семінару, 17 травня 2010 р. — К. : LAT & K, 2010. — С. 72–74.

16. Шкіренко О. В. Розвиток комунікативної готовності педагогів до формування духовних цінностей у молоді / О. В. Шкіренко // Розвиток психологічної готовності педагогів до творчої професійної діяльності : наук.-метод. посіб. / [за наук. ред. Е. П. Помиткіна]. — К. ; Миколаїв, 2010. — С. 196–201.

17. Шкіренко О. В. Психологічний зміст особистісних і духовних цінностей студента / О. В. Шкіренко // Людиноцентризм як основа гуманітарної політики України: освіта, політика, економіка, культура : матер. Всеукр. конф., 22 лютого 2011 р. — К. : Ін-т обдарованої дитини НАПН України, 2011. — С. 393–399.

18. Шкіренко О. В. Образотворче мистецтво як засіб формування духовних цінностей особистості студента / О. В. Шкіренко // Педагогічна майстерність як система професійних і мистецьких компетентностей : зб. матер. VII пед.-мист. читань пам'яті проф. О. П. Рудницької / [за ред. О. М. Отич]. — Чернівці : Зелена Буковина, 2010. — С. 237–239.

19. Шкіренко О. В. Розвиток духовної сфери обдарованих студентів-

правознавців / О. В. Шкіренко // Освіта обдарованої та талановитої молоді – національна проблема : матер. Всеукр. конф., 1 грудня 2011 р. — К. : Ін-т обдарованої дитини НАПН України, 2011. — Ч. 2 — С. 176–181.

20. Шкіренко О. В. Духовна культура і цінності особистості як основа розвитку компетентнісної складової майбутнього професіонала / О. В. Шкіренко // Теоретико-методологічні питання розвитку загальної обдарованості особистості : матер. Всеукр. наук.-практ. конф., присвяченої 20-річчю заснування НАПН України, 13 березня 2012 р. — К. : ТОВ «Інформаційні системи», 2012. — С. 143–150.

21. Шкіренко О. В. Особливості розробки та реалізації психолого-педагогічної програми формування духовних цінностей і культури у майбутніх правознавців / О. В. Шкіренко // Інтелектуальні здібності у структурі особистості старших підлітків як умова розвитку обдарованості : матер. наук.-практ. семінару, 8 червня 2012 р. — К. : ТОВ «Інформаційні системи», 2012. — С. 118–125.

22. Шкіренко О. В. Психологічний зміст духовних цінностей і культури особистості майбутнього професіонала / О. В. Шкіренко // Психолого-педагогічні особливості навчання та виховання інтелектуально обдарованих дітей : матер. наук.-практ. семінару, 25 жовтня 2012 р. — К. : Ін-т обдарованої дитини НАПН України, 2012. — С. 160–166.

23. Шкіренко О. В. Духовна культура і цінності як основа розвитку особистісно-професійних якостей педагогів / О. В. Шкіренко // Науково-педагогічна спадщина Антона Макаренка у практиці сучасних освітніх закладів : Всеукр. наук.-практ. конф., присвячена 125-й річниці від дня народж. Антона Семеновича Макаренка / [упоряд. Л. Б. Лук'янова, О. І. Щербак]. — Херсон : Олді-плюс, 2013. — С. 274–277.

24. Шкіренко О. В. Формування духовних цінностей студента на основі моделі високодуховної особистості майбутнього правознавця / О. В. Шкіренко // Вісник Академії адвокатури України. — К. : Академія адвокатури України, 2007. — Вип. 10. — С. 166–171.

25. Шкіренко О. В. Моральна відповідальність та ін. / Освіта дорослих : енциклопедичний словник / за ред. В. Г. Кременя, Ю. В. Ковбасюка; [упоряд.: Н. Г. Протасова, Ю. О. Молчанова, Т. В. Куренна; ред. рада: В. Г. Кремень, Ю. В. Ковбасюк, Н. Г. Протасова та ін.]; Нац. акад. пед. наук України, Нац. акад. держ. упр. при Президентові України [та ін.]. — К. : Основа, 2014. — С. 82, 130, 155, 160–161, 235–237.

26. Шкіренко О. В. Психологічні чинники формування духовних цінностей у майбутніх правознавців / О. В. Шкіренко // Психологічні та педагогічні проблеми педагогічної дії : зб. наук. праць: у 2 ч. — Ч. 1 / [за наук. ред. В. В. Рибалки, Е. О. Помиткіна]. — Харків : НТУ «ХПІ», 2012. — С. 424–430.

27. Шкіренко О. В. Сформованість духовних цінностей і культури як умова розвитку педагогічної майстерності педагога / О. В. Шкіренко // Психологічні засади формування педагогічної майстерності вчителів у роботі з інтелектуально обдарованими учнями : матер. кр. ст., 22 листопада 2012 р. — К. : Ін-т обдарованої дитини НАПН України, 2012. — С. 161–165.

28. Шкіренко О. В. Психологічні особливості діагностики духовної культури

і цінностей педагогічного персоналу / О. В. Шкіренко // Духовна культура як умова розвитку інтелектуальної обдарованості старшокласників: матер. кр. ст., 23 травня 2013 р. — К. : Ін-т обдарованої дитини НАПН України, 2013. — С. 202–210.

29. Шкіренко О. В. Розвиток духовного потенціалу і цінностей як чинників компетентісно орієнтованої підготовки майбутніх фахівців / О. В. Шкіренко // Компетентнісний підхід в освіті: теоретичні засади і практика реалізації : матер. методол. семінару 3 квітня 2014 р. : [у 2 ч.]. — Ч. 2 / Нац. акад. пед. наук України. — К. : Ін-т обдарованої дитини НАПН України, 2014. — С. 11–17.

30. Шкіренко О. В. Духовні цінності як чинник розвитку духовного потенціалу особистості в сучасних умовах / О. В. Шкіренко // Сучасна середня освіта: інновації, методологія, теорія, практика : тези доп. на міжрегіон. наук.-практ. конф., 7 жовтня 2014 р. / [за заг. ред. І. М. Бобер]. — Кременчук : ПП Щербатих, 2014. — С. 329–332.

АНОТАЦІЇ

Шкіренко О. В. Психологічні особливості формування духовних цінностей у майбутніх правознавців. — Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук зі спеціальності 19.00.07 — педагогічна та вікова психологія. — Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Київ, 2015.

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення та експериментальне вивчення проблеми психологічних особливостей формування духовних цінностей у майбутніх правознавців, визначено сутність поняття «духовні цінності правознавця». Розроблено класифікацію психологічних утворень правознавця-професіонала зі сформованими духовними цінностями, у якій виокремлено провідні підструктури: комунікативні властивості, характер, розумові здібності, духовна самосвідомість, інформаційний досвід, професійно-правова спрямованість.

Обґрунтовано критерії (емоційно-ціннісне ставлення до життєдіяльності, ціннісно-сміслова саморегуляція, особистісна свобода), показники, рівні (високий, середній, низький) сформованості духовних цінностей у майбутніх правознавців. Виявлено переважаючі низького та середнього рівнів сформованості духовних цінностей та взаємозв'язок між духовними цінностями і розвитком підструктур професійно-правової спрямованості, духовної самосвідомості, духовним і вольовим потенціалами, потребнісно-мотиваційною спрямованістю особистості.

Доведено ефективність авторської моделі та програми психолого-педагогічного супроводу формування духовних цінностей у майбутніх правознавців на основі аксіологічного та духовно-особистісного підходів. Обґрунтовано методичні рекомендації викладачам, кураторам, практичним психологам вищих навчальних закладів щодо психологічних особливостей формування духовних цінностей у майбутніх правознавців.

Ключові слова: духовні цінності майбутніх правознавців, психологічні особливості формування цінностей у студентів, критерії та рівні сформованості духовних цінностей, психологічна модель формування духовних цінностей у

майбутніх правознавців.

Шкиренко Е. В. Психологические особенности формирования духовных ценностей у будущих правоведов. — Рукопись.

Диссертация на соискание учёной степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.07 – педагогическая и возрастная психология. – Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова, Киев, 2015.

В диссертации осуществлено теоретическое обобщение и экспериментальное изучение психологических особенностей формирования духовных ценностей у будущих правоведов. Определено, что духовные ценности будущего правоведа имеют в своей основе идеалы Добра, Красоты, Истины, представляют собой интегративное личностное образование, являющееся источником мотивации, основой профессионального сознания личности, и влияют на движущие механизмы активной деятельности, детерминируя потребности, влияя на поступки людей, помогая им осуществлять нравственный выбор поведения в жизненно значимых, экстремальных ситуациях, действовать согласно духовно-моральному стандарту.

Разработана классификация психологических свойств правоведа-профессионала со сформированными духовными ценностями, в которой выделены ведущие подструктуры: коммуникативные свойства, характер, умственные способности, духовная самосознание, информационный опыт, профессионально-правовая направленность.

Обоснованы критерии (эмоционально-ценностное отношение к жизнедеятельности, ценностно-смысловая саморегуляция, личностная свобода), показатели, уровни (высокий, средний, низкий) сформированности духовных ценностей у будущих правоведов. Выявлены преобладание низкого и среднего уровней сформированности духовных ценностей, взаимосвязь между духовными ценностями и развитием подструктур профессионально-правовой направленности, духовного самосознания, духовным и волевым потенциалами, мотивационной направленности личности. Отсутствие положительной динамики в процессе профессиональной подготовки будущих правоведов обусловило поиск путей и методов оптимизации этого процесса.

Доказана эффективность авторской модели и программы психолого-педагогического сопровождения формирования духовных ценностей у будущих правоведов на основе аксиологического и духовно-личностного подходов. Обоснованы методические рекомендации преподавателям, кураторам, практическим психологам высших учебных заведений.

Ключевые слова: духовные ценности будущих правоведов, психологические особенности формирования ценностей у студентов, критерии и уровни сформированности духовных ценностей, психологическая модель формирования духовных ценностей у будущих правоведов.

Shkirenko O. V. Psychological Peculiarities of Formation of Spiritual Values of Future Lawyers. — Manuscript.

The dissertation for obtaining the Scientific Degree of Candidate (Ph.D.) in Psychology (speciality 19.00.07) – Pedagogical and Age Psychology. – M. P. Dragomanov National Pedagogical University, Kyiv, 2015.

The dissertation presents a theoretical and experimental study of the problem of psychological peculiarities of formation of spiritual values of future lawyers. The essence of the concept of «spiritual values of lawyers» has been determined. A classification of psychological formations of a highly spiritual personality of a lawyer has been done. The classification consists of such substructures as communicative properties, character, mental ability, spiritual consciousness, informative experience, professional and legal orientation.

The criteria (emotional and value attitude to life, value-sense self-regulation, personal freedom), indicators, levels (high, medium, low) formation of spiritual values of future lawyers have been proved. Prevalence of low and medium levels of spiritual values of future lawyers has been tested. The interconnection between spiritual values and the development of such substructures as professional and legal orientation, spiritual awareness, spiritual and will potentials, motivational orientation of the individual has been revealed.

The effectiveness of the author's model and the program of formation of spiritual values of future lawyers based upon axiological, spiritual and personal approach has been proved. Guidance to teachers, curators, practical psychologists for the formation of spiritual values of future lawyers has been substantiated.

Keywords: spiritual values of future lawyers, psychological peculiarities of formation of spiritual values of students, criteria and levels of spiritual values, psychological model of formation of spiritual values of future lawyers.